

ВИСОКИЙ ІНТЕЛЕКТ – ВИСОКІ ПСИХОСОЦІАЛЬНІ РИЗИКИ

Сергій Чеберячко,
д-р техн. наук, професор
кафедри охорони праці
та цивільної безпеки
НТУ «Дніпровська
політехніка»

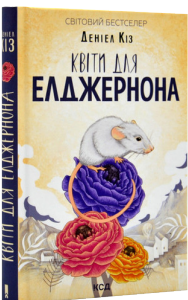

Компанія Google оголосила, що тестуватиме своїх кандидатів на «інтелектуальну скромність», що дасть змогу знизити рівень психосоціального напруження у високоінтелектуальних колективах.

Запорукою успіху в будь-якій справі, як відомо, є талановиті люди. Саме вони – молоді, амбітні, нестримні – є рушіями нового, гарного прекрасного. У них є бажання творити, змінювати, шукати й досягати поставленої мети. Для них важливі ім'я, імідж, заробіток. Що для цього потрібно? Працювати, а також мати знання, навички, уміння. Молодь повинна мати високий рівень IQ, адже **люди з високим рівнем інтелекту здатні досягати успіху.**

Отже, для досягнення успіху, зокрема у створенні результативної системи управління безпекою праці, яка спроможна своєчасно передбачити й не допустити небезпечної події, потрібні фахівці з високим рівнем IQ. Але чи всі проблеми вони здатні вирішити? А може, команда з таких талантів створює нові загрози? Особливо в психосоціальній сфері – ця тема нині актуальна в робочому середовищі.

Уявіть, якби вам запропонували взяти участь в експерименті, що зробив би вас високоінтелектуальною людиною. Погодилися би? Скільки ми готові заплатити, щоб за лічені миттєвості відчути себе найрозумнішою, найпривабливішою, найкращою людиною планети? А втім чи стали б ми щасливішими?

Відповідь на це запитання є! Ще далекого 1957 року відомий американський письменник Деніел Кіз написав науково-фантастичний твір-розповідь «Квіти для Елджернона», де змодельював розвиток подібної ситуації. «Чарлі Гордон – розумово відсталий, але в нього є друзі, робота (у романі він 32-річний прибиральник), захоплення і непереборне бажання вчитися. Він погоджується взяти участь у небезпечному науковому експерименті, який може зробити його розумнішим...

Він погоджується взяти участь у небезпечному науковому експерименті, який може зробити його розумнішим...

Це штучне поліпшення інтелекту за допомогою операції – відкриття двох учених: Доктора Штрауса і Доктора Немура. Після вдалої операції над білою мишею на прізвисько Елджернон вони вирішують зробити аналогічну операцію розумово відсталій людині. Вибирають Чарлі, оскільки він прагне навчитися краще читати, писати і стати розумнішим.

Після операції IQ Чарлі стрімко зростає і з 68 досягає 200. У звітах Чарлі відзначає зміну у своєму

сприйнятті минулого й теперішнього, розуміє реальне ставлення до нього людей (розуміє, як над ним насміхалися на роботі ті, кого він вважав своїми друзями) і засвоює нові знання. Швидкість навчання Чарлі в багато разів перевищує швидкість навчання звичайних людей – уже за декілька тижнів він вільно володіє багатьма мовами, читає наукову літературу, особливо цікавиться мовами, математикою, психологією, музикою.

Його вчителька зі школи для розумово відсталих міс Кінніан спочатку радіє з успіхів Чарлі, але потім із сумом констатує, що високий інтелект її колишнього учня дедалі звучує коло спільних для обговорення тем. **Що розумнішим стає Чарлі, то менше він розуміє себе колишнього й оточення і стає менш терпимим до інших людей.** Виникають конфлікти з колегами в пекарні, де працював Чарлі. Наприклад, він запропонував раціональніше розміщення обладнання, що дало б змогу економити 10 тис. доларів щороку, але це стало приводом для побоювань колег щодо їх можливого звільнення. І радість директора затьмарилася постійними проханнями співробітників про звільнення Чарлі Гордона.

Експеримент науковців призвів до **сильного переживання стресу** головним героєм. На жаль, він виявився невдалим. Чарлі помічає, як втрачає набутий інтелект. У звітах він пише, що над ним «згущається темрява». Досліджуючи причини такого стану, він робить неймовірне відкриття: «...професори припустилися помилки; я хотів підхопитися на ноги й сказати їм про це, але не міг поворухнутися...». У цих словах скільки гіркоти, переживань, відчаю: «...не міг поворухнутися..., я відчув, що сиджу в клітці, яку вони збудували навколо мене».

Далі з головним героєм відбуваються **світоглядні перетворення**, що призводять до замкнутості, втрати інтересу до навколишнього світу й оточення.

Взаємозв'язок між інтелектом і стресом на виробництві: аналіз психосоціальних чинників

Тепер умовно перенесемо високоінтелектуального героя з його палітрою переживань у виробниче середовище (пекарню) і проаналізуємо вплив психосоціальних чинників на рівень переживання ним стресу на основі запропонованої **моделі причинно-наслідкового зв'язку між стресом і небезпечною подією** –

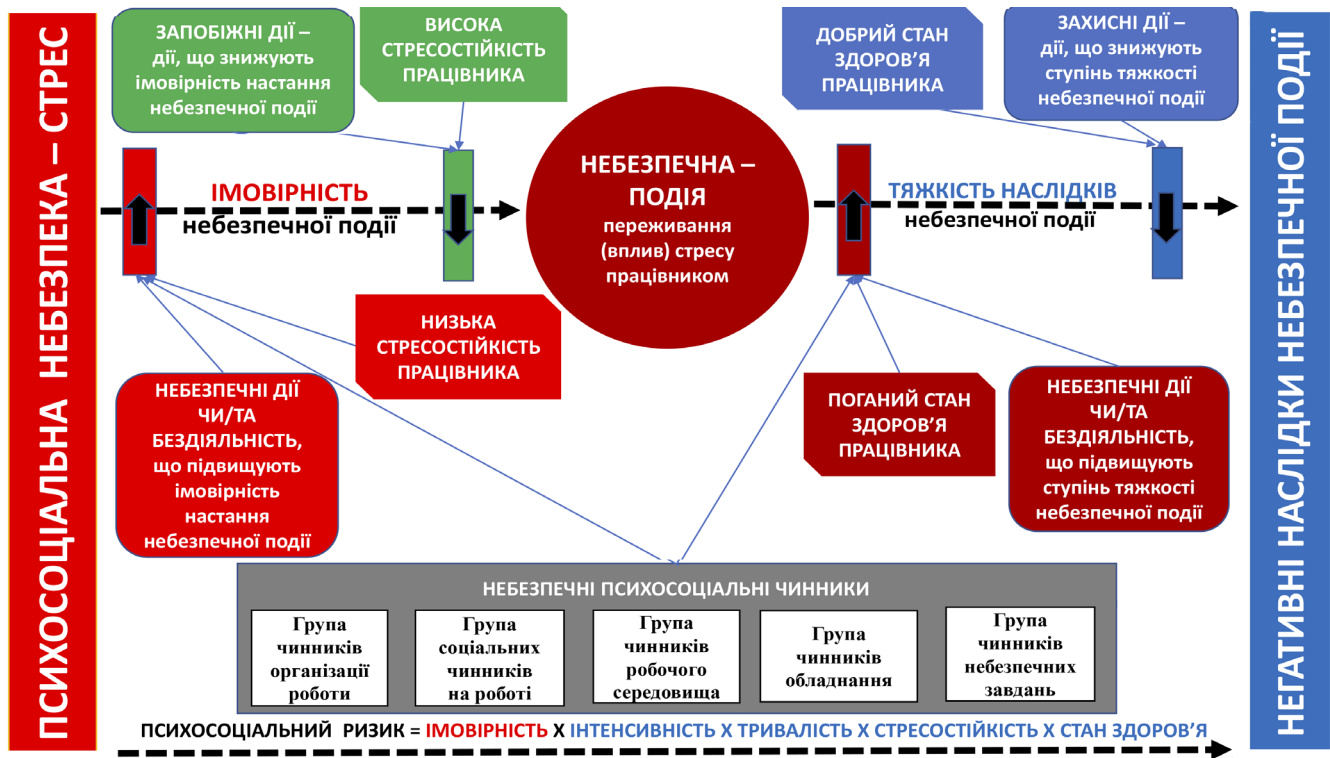

Рисунок. Модель взаємозв'язку між психосоціальною небезпекою – стресом і небезпечною подією – переживанням стресу, а також наслідками – професійними захворюваннями чи погіршенням психічного здоров'я¹

переживанням стресу (рис.). Водночас наслідки переживання стресу нам відомі, автор твору вказує на розвиток певної хвороби (депресії), зокрема, появи думок про самогубство.

Насамперед потрібно виявити небезпечні психосоціальні чинники, які збільшують інтенсивність переживання стресу головним героєм. Скористаємося будь-яким відомим опитувальником, що відповідає вимогам ISO 45003:2021 «Управління охороною здоров'я та безпекою праці. Психологічне здоров'я та безпека на виробництві. Настанови з керування психосоціальними ризиками». Наприклад, серед найпоширеніших – Копенгагенські опитувальники PCP COPSOQ; COPSOQ II, HSE MS Indicator Tool. Вплив кожного психосоціального чинника будемо оцінювати за шкалою від 1 до 10 за двома складниками: тривалістю та інтенсивністю його впливу (табл. 1). Матриця оцінювання психосоціального ризику наведена в табл. 2.

Величину психосоціального ризику переживання стресу обчислимо за формулою $R_i = T_i \times I_{ni}$, де R_i – рівень стресу, I_{ni} – інтенсивність переживання стресу; T_i – тривалість переживання стресу.

Шкала визначення балів для оцінювання тривалості та інтенсивності переживання стресу

Таблиця 1

Тривалість впливу стресу	Інтенсивність впливу стресу на настрій і самопочуття	Бали
Більше ніж один рік	0–5% – незначний	1
Від дев'яти місяців до одного року	5–15% – більш ніж незначний	2
Від пів року до дев'яти місяців	15–25% – малий	3
Від двох місяців до пів року	25–35% – більш ніж малий	4
Від одного до двох місяців	35–45% – середній	5
Від двох тижнів до одного місяця	45–55% – більш ніж середній	6
Від одного до двох тижнів	55–65% – менш ніж значний	7
Від одного дня до одного тижня	65–75% – значний	8
Від чотирьох годин до одного дня	75–85% – більш ніж значний	9
Менше ніж чотири години	85–100% – критичний	10

Матриця оцінювання психосоціального ризику

Таблиця 2

		Рівень переживання стресу									
		Тривалість дії стресу									
Інтенсивність переживання стресу	Бали	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	1	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	2	2	4	6	8	10	12	14	16	18	20
	3	3	6	9	12	15	18	21	24	27	30
	4	4	8	12	16	20	24	28	32	36	40
	5	5	10	15	20	25	30	35	40	45	50
	6	6	12	18	24	30	36	42	48	54	60
	7	7	14	21	28	35	42	49	56	63	70
	8	8	16	24	32	40	48	56	64	72	80
	9	9	18	27	36	45	54	63	72	81	90
	10	10	20	30	40	50	60	70	80	90	100

1 Докладніше читайте у статті В. Цопи «Основні положення щодо керування психосоціальними ризиками на роботі», додаток до журналу «Охорона праці» № 8/2023, с. 16.

Формування ризикоорієнтованого мислення

Результати оцінювання небезпечних психосоціальних чинників, які впливали на рівень переживання стресу Чарлі Гордоном, коли рівень його інтелекту був низьким, наведено в табл. 3, а після зростання рівня інтелекту – у табл. 4.

Таблиця 3

Оцінювання психосоціальних чинників, які впливали на головного героя, коли рівень його інтелекту був низьким

№	Небезпечні психосоціальні чинники (НПЧ)	Результати оцінювання, бали			Обставини, що характеризують прояв НПЧ під час виконання виробничих операцій
		Тривалість	Інтенсивність	Ризик	
1 Аспекти організації роботи					
A1	Невизначеність щодо виконання роботи	4	5	20	Коли Чарлі доручили формувати булочки на установці, його охоплює паніка через страх помилкових дій. Він мусить постійно згадувати, як потрібно тримати руки, пальці, щоб не травмуватись і зробити вироби потрібної форми
A2	Одноманітність роботи	2	3	6	Працює прибиральником у пекарні, виконуючи одноманітні завдання
A3	Складність виробничих завдань	3	4	12	Через звільнення співробітника Чарлі став працювати на змішувачі без попереднього навчання, що додало йому переживань стосовно правильного налаштування обладнання
2 Соціальні чинники					
C1	Складність стосунків з колегами	3	3	9	Колеги не сприймають Чарлі, вважаючи розмову відсталість невиправною проблемою, і постійно глузують з нього
C2	Стиль керування, що не відповідає характеру роботи	4	4	16	Чарлі боїться директора пекарні, тому що той кричить, якщо роботу виконано неправильно
C3	Брак підтримки з боку керівника	3	3	9	Директор пекарні не дозволяє Чарлі навчатися, щоб стати пекарем, хоча він декілька разів просив його про таку можливість
3 Небезпечні завдання					
H1	Брак інформації про безпеку	2	6	12	Робота на змішувачі тіста в пекарні небезпечна й потребує знань з безпеки праці, про які ніхто не розповів Чарлі
H2	Нештатні ситуації з невідомим розвитком подій	2	3	6	Колеги часто чіпляються до Чарлі штовхають, збивають з ніг. Іноді він дістає забої голови та синці
Сума		90		<i>Величина ризику переживання стресу Чарлі є неприйнятною через невизначеність щодо виконання роботи, брак навчання, підтримки колег і керівника</i>	

Таблиця 4

Оцінювання психосоціальних чинників, які впливали на головного героя, коли рівень його інтелекту став високим

№	Небезпечні психосоціальні чинники (НПЧ)	Результати оцінювання, бали			Обставини, що характеризують прояв НПЧ під час виконання виробничих операцій
		Тривалість	Інтенсивність	Ризик	
1 Аспекти організації роботи					
A1	Невизначеність щодо виконання роботи	4	6	24	Чарлі розуміє, що його можуть звільнити через його нові здібності, адже керівник побоюється конкуренції щодо вдосконалення технології виготовлення булочок
2 Соціальні чинники					
C1	Складність стосунків з колегами	5	5	25	Колеги не сприймають Чарлі, відчувають небезпеку через непередбачуваність його можливостей щодо вдосконалення технології виготовлення булочок
3 Міжкомунікаційні чинники					
M1	Ризик насильства з боку колег	6	4	24	Чарлі відкрито демонструє перевагу під час зростання свого інтелекту
M2	Ізолювання в процесі роботи	5	5	25	Чарлі відчуває себе відстороненим, ніби він не є частиною суспільства
Сума		98	<i>Величина ризику переживання стресу Чарлі є неприйнятною через невизначеність щодо виконання роботи, складність стосунків з колегами та самотність</i>		

Як бачимо з результатів проведеного аналізу, кожен небезпечний психосоціальний чинник окремо не має вирішального критичного значення для розвитку небезпечної події – **переживання стресу з наслідками для здоров'я**. Однак поєднання чинників призводить до неприйнятного рівня ризику переживання стресу як у першому випадку (головний герой має низький рівень інтелекту), так і в другому (головний герой має високий рівень інтелекту).

Водночас причини переживання стресу в першому і в другому випадках різні. Коли Чарлі мав низький рівень інтелекту, переживання здебільшого виникали через страх помилкових дій під час формування виробів, брак навчання та підтримки колег, а також неналежну поведінку керівника (постійно кричить). Більшість небезпечних чинників, які впливають на головного героя, характеризуються **незначним впливом** тільки через неусвідомлення їх впливу.

Коли рівень інтелекту Чарлі став високим, зріс і рівень ризику переживання стресу. Склалися напружені стосунки з колегами та керівником, оскільки вони почали його побоюватися. Головний герой відчув самотність і опинився в ізоляції, що призвело до психічних страждань через несприйняття його інтелектуальних здібностей, непотрібність його розробок та вдосконалень, нерозуміння колегами його поглядів і світогляду.

Отже, можна сказати, що **рівень стресу зростає зі зростанням розумового інтелекту**. Звідси **виникла гіпотеза, що люди з високим інтелектом більш схильні до впливу як позитивних, так і негативних подразників**. Деніел Кіз показує, що в разі зростання рівня інтелекту з'являються проблеми щодо сприйняття навколишнього світу, непорозуміння з оточенням, що призводить до ізолювання таких людей.

У літературі наголошується, що люди з високим інтелектом занадто докладно аналізують ситуацію, шукаючи глибокий сенс у подіях, словах і діях. Крім того, у них потужно розвинуто логічне мислення, яке використовується для аналізування минулого досвіду, прогнозування майбутніх результатів, що часто призводить до зростання рівня соціальної тривожності.

Стресостійкість, IQ та організаційна культура керування ризиками

Спробуємо відобразити цей взаємозв'язок через **матрицю рівнів стресостійкості** (табл. 5). У ній в горизонтальній площині відображено три рівні IQ: низький – до 90 балів, середній – від 90 до 130 балів

і високий – більше ніж 130 балів. За вертикальною площиною розмістимо стресостійкість, яку теж розподілимо на три рівні: низький, середній та високий. Для визначення стресостійкості можна скористатися будь-яким прийнятним професійним тестом. Наприклад, методикою для діагностування стану стресу (К. Шрайнер)².

Матриця рівнів стресостійкості – IQ показує, що **люди з високим інтелектом і низькою стресостійкістю часто переживають неприйнятний рівень психосоціального ризику**. Такий результат спостерігається і в людей з низьким інтелектом і низькою стресостійкістю.

Тож перед керівниками організації постає завдання виявити таких співробітників і створити відповідні умови для зменшення впливу стресу на їх самооцінку та емоційний стан. Загалом, **є потреба в розбудові відповідної організацій-**

ної культури, де результати роботи працівників з високим IQ будуть у відповідний спосіб відмічені, а їхні здібності спрямовані на виконання соціально значущих проєктів.

Зауважимо, що найуспішніші та креативні люди зазвичай постійно відчувають внутрішню боротьбу, яка пов'язана з невиправданням надій, сумнівами в отриманих високих результатах. Так, опитування, яке провів професор Александр Пенні в університеті МакЕвана в Канаді, показало, що студенти з вищим рівнем IQ частіше відчувають занепокоєння протягом дня. Цікаво, що найбільше вони переймаються через повсякденні проблеми. Приватна неприємна ситуація може турбувати їх значно більше, ніж глобальні проблеми людськості. «Вони хвилюються не сильніше інших, але з більшої кількості приводів», – каже А. Пенні. – Якщо трапиться щось негативне, вони частіше згадують про це».

Можливо, у майбутньому наші роботодавці перевірятимуть рівень IQ у працівників. І не тільки для залучення у процес розвитку компанії найбільш здібних, але і в контексті виявлення психосоціальних ризиків для таких людей та створення для них програм із підвищення рівня стресостійкості.

Таблиця 5

Матриця рівнів стресостійкості – IQ

Стресостійкість	Рівень стресостійкості	Позначення	Рівень IQ		
			Низький	Середній	Високий
			A	B	C
Стресостійкість	Низький	I	AI – рідко	BI – помірно	CI – часто
	Середній	II	AII – помірно	BII – помірно	CII – помірно
	Високий	III	AIII – часто	BIII – помірно	CIII – рідко
	Прийнятний психосоціальний ризик	Прийнятний з перевіркою психосоціальний ризик	Неприйнятний психосоціальний ризик		

2 <https://psymag.info/tests/metodika-dlya-diaagnostiki-stanu-stresu-k-shrayner-1674035232/>